

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

M A N A S
BİLGİŞÖLENİ

BİLDİRİLER

12 - 13 EKİM 1995
VAN

MANAS'IN TÜRK DESTANLARI İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Doç.Dr. İsa ÖZKAN

Manas Destanı, Türk milletinin bir boyu olan Kırgız Türklerinin dil, tarih, folklor ve etnoğrafya hazinesi, kısacası ulu bir kültür anıtıdır. Eski ve köklü bir tarihten günümüze erişen Kırgız Türklerinin tarihi, sosyal ve kültürel maceraları, tabaka tabaka bu destanda işlenmiş, bu destanda saklanmıştır. İkinci Köktürk Kağanlığı devrinden günümüze kadar birçok olay ve kahramanın Kırgız halkının vicdanındaki tesirleri Comokçu'nun ağzından bu destanın bünyesinde günümüze taşınmıştır. Bu özelliğiyle Manas, eski, orta ve yakın çağlardaki olay ve kahramanların hatıralarını sözlü gelenekte muhafaza edip yaşatan nadir Türk destanlarından biridir. Ancak bu olay ve kahramanlar tarihte olduğu gibi gerçek şekliyle değil, milletin mâşeri düşüncesinde, hayâlinde ve hafızasındaki efsanevi biçimiyle Manas Destanı'nda yer alırlar.

Manas Destanı, hacim itibariyle Türk destanları içinde en büyük olanıdır. Sakınbay Orazbekoğlu'ndan tespit edilen 180378 (5505 sayfa) mısra ile Sayakbay Karalayoğlu'ndan derlenen 500553 mısralık metne, bugüne kadar değişik Manasçılar'dan derlenen altmış beş rivayeti de dahil edersek, destanın hacmi bir milyon mısraya ulaşmaktadır.¹² Orta dönem Türk destanlarından en uzunlarından biri kabul edilen Alpamiş'in, Özbek bahşısı Can Murad Pulkan'dan derlenen otuz bin mısra tutarındaki versiyonu dikkate alındığında, Manas'ın

¹² Musayev, S. Epos Manas, The Epos Manas Scatific-Popular Epos, Frunze 1984, English tex, p.98; 133-138.

hacmi daha iyi anlaşılmış olur.¹³ Manas, sadece Türk değil, dünya destanları arasında da hacim itibariyle en büyüğüdür. Odissey'in 12110, İlyada'nın 15693 mısra olduğu düşünüldüğünde, Manas'ın bu destanlardan yaklaşık olarak 20 kat büyük olduğu görülür. Yine uzun bir destan sayılan 100000 beyit tutarındaki Hint destanı Mahabharata'dan ise; Manas, 2.5 defa daha fazladır.¹⁴

Türk kahramanlık destanlarının bugün, tam bir tespiti ve envantari yapılmış değildir. Türk destanları içinde Köroğlu, Oğuzname, ve Manas'ta kahramanların idealleri soylarından türeyenler tarafından devam ettirilir: "Daireleşme" adını verdiğimiz bu özellikleriyle söz konusu destanlar, epos seviyesine ulaşmışlardır. Oğuz Destanı'nın, Uygur ve Reşideddin rivâyetinden başlayarak, Dede Korkut Kitabı, Şeçere-i Terakime, Yusuf Bey, Ahmet Bey (Bozoğlan) ve hacimce küçük olan masallaşmış "Ak Kavak Kızı"na kadar pek çok dairesi ve rivayeti vardır. Köroğlu Destanı da kollar halinde teşekkül etmiş olup, merkezi kahramanın ve yiğitlerinin maceraları ihtiva eden daireleri Anadolu, Azerbaycan ve Türkistan'da destan anlatıcılarınca söylenegelmıştır.¹⁵

Manas Destanı'nda ise, uzunca bir yer tutan Manas'ın maceralarından ve ölümünden sonra onun ülküsü, oğlu Semetey, torunu Seytek ve ondan doğan "Kenen", "Alımsarık" ve "Kulansarık" tarafından sürdürülür. Kaplan doğan Er Manas ölür; ama, onun idealleri ölmez, Manas Destanı bitmez. Ayrıca, Manas dairesine ya doğrudan bağlı olan veya onun tesirinde tasnif edilen Er Töştük, Baatır Toltay, Seytek, Köbön Baatır,

¹³ Razzokov, H. Mirzayev, T. Sabirov, O. Imamov, K. Uzbek Halk Agzaki Poetik İcadi. Taşkent, 1980, S.201.

¹⁴ Musayev, S. "Manas Eposu", Manas Entsiklopediya II, Manastın Syuceti-Yarupa Bişkek 1995, b.79.

¹⁵ Özkan, İsa, Yusuf Bey, Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı. Ankara 1989, s.9.

Çoyun Alp gibi hacmi pek fazla olmayan destanlar da bulunmaktadır. Bütün bu özellikleriyle Manas Destanı, Oğuz Destanları ve Köroğlu ile birlikte epos niteliğine sahip üç destanımızdan birisidir.

Böylesine büyük hacme sahip olan Manas Destanı'nın edebi eser olarak, belli bir seviye tutturduğunu söyleyebiliriz. Destan, halk irfanının işlenmiş bir örneğidir. Atalar sözü, deyimler, sentaktik tekrarlar, kalıp ifâdeler, mecazlar anlatıma renk katan unsurlardır. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi gerçekleri açık büyülden mübağalı anlatımın yanı sıra, Manas Destanı'nda son derece realist sahnelere de rastlanılmaktadır.¹⁶ Destanda bozkır hayatının bütün özellikleri, iyi kötü yanları ayrıntılı şekilde tasvir edilmiştir. Kahramanların tasvirinde olumlu benzetmeler, daha çok kaplan, bürküt, şumkar gibi yırtıcı; olumsuz benzetmeler ise, kaman (erkek yaban domuzu), çoçko (domuz), eşek gibi küfür ve hakareti çağrıştıran hayvanlara nisbetle yapılmaktadır.

“Kamandan talım algan kul almış kul”	Domuzdan talım (Radloff III/1750)
.....	
“Coor eşek, teşik tam damlı”	Yağır eşekli teşik
Sarttı buzup cegendey gibi”	Sartı bozup yemiş (Radloff I/32-34)

¹⁶ Yıldırım Dursun, Köketay Hanning ertegüsü. (Basılmamış Doçentlik Tezi). Ankara 1979

Yoğun anlatıma sahip Altay ve Hakas destanlarına göre, Manas'taki her bir olay ayrıntılı olarak uzun uzun hikâye edilir.¹⁷ Türk destanları içinde Manas, anlatım tekniği bakımından manzum bir eserdir. Yeknesaklıktan kurtarmak için, destanda, hece kalıpları her zaman üst üste gelmeyebilir. Bazan hecenin sekizli kalıbıyla söylenen destanın bir bölümünün daha sonra, on birli hece kalıbıyla Manasçı tarafından icrâ edildiği görülür. Hece ölçüsünün 7'li kalıbıyla okunan mısraların, birden 8'li veya 11'li iken mısraların 12'li olduğu durumlarla karşılaşmak mümkündür.¹⁸ Bozkır destanlarında görülen bu durum, aksaklıktan ziyâde, doldurma sözler veya musiki ile telafî edilen bir özellik olmasının yanı sıra, söz konusu destanların, büyük hacimli eser olmasından da kaynaklanmaktadır.

Manas Destanı'ndaki bazı kahramanlar, diğer Türk destanlarındaki kahramanlar ile aynı adları taşımaktadırlar. Mesela; Oğuz Destanı'nın Reşideddin rivâyetinde Oğuz Han'ın babası şeklinde gösterilen Kara Han'ın¹⁹ Manas Destanı'nda da Yakup Han'ın babasının adı olduğu görülmektedir.

**Böyön Han'ın balası,
Gayretli doğan Kara Han,
Kara Han'ın balası
Gayretli doğan Cakıp Han
(Radloff, 23/576-578.)**

Ayrıca Manas Destanı'nın Radloff rivayetinde, Almambet'in babasının adı da Kara Han'dır, Ancak; bu Kara Han,

¹⁷ Altın Arığ. Anlatan Hayçı : S.P. Kadişev, Yayına Hazırlayan: T.G. Taçeyeva, Ağban. 1987,7-129 s

¹⁸ Yıldırım, Dursun, A.g.e., s.54

¹⁹ Togan, Zeki Velidi, Oğuz Destanı., İstanbul 1972. s.17

destanda olumsuz tip olarak çizilmiş, Kalmuk ve kafir sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Yakup Han'ın babasının, dolayısıyla Manas'ın soy bakımından Oğuz Han'a ve Türk ataya götürülmesi enteresandır. Yine destanda Kün Han'ın adı bir Kalmuk Han'ı olarak geçmektedir.

Kün Kan kelip çapkanda töröm	Gün Han gelip
kırdığında efendim	
Kös Kamanday inisi töröm	Kös kamlan gibi
kardeşi efendim	
Kalmakka tüşüp ketiptir töröm	Kalmakka barıp
cayn alıp efendim	
Kıtydan barıp üy alıp töröm	Çin'den varıp ev
almış efendim.	

(Radloff, 218/440-444)

Manas'ın yanı sıra; Türkistan'daki Bozoğlan Destanı'nda da adları yer alan Kökçö olumsuz, Kambar ise olumlu tiplerdir. Manas'ın kırk çorolarından Serek de bize, Dede Korkut'taki Uşun Koca oğlu Segrek'i hatırlatmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki; Manasçılar, Türkistan'daki eski ve yeni destan geleneklerinden istifade etmişlerdir. Nitekim; Manas'ın, Altay Destanı Alp Manaş, günümüzde Özbek ve Kazak Türkleri arasında meşhur olan, Alpamış ve Anadolu Azerbaycan sahasında Dede Korkut'taki, Kam Böre oğlu Alp Bamsı ile bir birini tamamlayan halkalar olduğu anlaşılmaktadır. Yine Manas'ın, Hakas Destanı Altın Arığ, Altay Destanı Barçın-Böke ve Yakut destanı Nüürgün Baatır ile bir çok motiflerinin

yakınlığı ve kahramanların tasvirlerinde ve olaylardaki benzerlikler dikkati çekmektedir.²⁰

Manas Destanı'nın ana çatısı, diğer Türk destanlarına benzemektedir. Kahramanın olağanüstü biçimde doğuşu, ad alması, yetişmesi, gençliği, soyunun ve kavminin düşmanlarıyla mücadelesi, evlenmesi, idealleri ve ölümü pek çok Türk destanıyla paralellik gösterir.

Manas Destanı, motifleri bakımından da Türk Destanları içinde önemli bir hazine niteliğindedir. Eski ve yeni birçok motif, destanın muhtelif bölümlerinde yer almıştır. Ak boz atı boğazlamaktan, Kırk çoro ve yoro motifine, yas törenlerinde elbiseleri ters giymekten, tepe gibi et yığdırıp göl gibi kırmızı sağıdırmaya taş, suya ve silaha ant içmeye, avcunda kan pıhtısı ile doğmaya varıncaya kadar pek çok motif, Manas Destanı'nda bulunmaktadır. İslami motifler Manas Destanı'nın Sakımbay Orazbekoğlu ve Yusuf Mamay rivâyetinde daha belirgindir. Yusuf Mamay rivâyetinde Hz Peygamber'in tüfeğinin Bakay vasıtasıyla ona emanet edilmesi, Hz. Ali'nin kılıcının Ak Kojo tarafından ona getirilmesi gibi hususlar, diğer islâmi motiflerle birlikte kahramanın gücünün pekiştirilmesinde önemli olmuştur.²¹ Destanın birçok yerinde Manas, islâm dininin yolunu açmak için savaşıyor bir mücahit kimliğinde görülür. Ancak kahramanın arak içmek, çapul yapmak gibi beşeri kusurlarına da tesadüf edilmektedir.

Destanlar, milli kültürün işlenip saklandığı ve beslenip zenginleştiği edebi eserlerdir. Manas Destanı, XIX. Yüzyılın

²⁰ Kızırbayeva, Raisa, "Manas cana bayırkkı Türktördün epikalık saltı", Bozkırdan Bağımsızlığa Manas., İstanbul 1995

²¹ Hu Djen Hua-Remy Dor, "Manas Chiz les Kirghız du Xinjiang-Doğu Türkistan Kırgızları Arasında Manas" Yayına Hazırlayan: Fikret Türkmen, Turcica XVI., 1984, Manas Destanı Üzerinde İncelemeler, Ankara 1995. s. 56.

sonlarına kadar sadece Kırgızlar arasında okunur, yaşatılır ve bilinirdi. Yavaş yavaş bütün Türkler, bu destanı tanıdı. Şimdi bütün dünyada Manas Destanı, bu sahada çalışanlar ve alaka gösterenlerce tanınmaktadır. Bininci yıl kutlamalarıyla Manas Destanı'nın sadece kırgızların değil, bütün Türklerin, ondan da öteye insanlığın kültür hazinesi olduğu, Unesco'nun da çabalarıyla ortaya konuldu. Uçsuz bucaksız bozkırlarda, bu uçsuz bucaksız destanı tasnif edip, dilden dile bizlere ulaştıranlara, coşkumuzu paylaşanlara sonsuz teşekkürler ediyor ve Manas'ın dilince "Manastın arbakı barımızı koldosun" diyorum.